

ՆԱՄԱԿՆԵՐ ԷԶՄԻԱԾՆԻՑ

Էջմիածին, 3 մայիսի.

Դեռ ևս երբէք աւտոեղ չի եղել ալսպիսի ժողով, ասում են ծերերը: Ոչ միա՛ն վանքի բոլոր սենեակները լիքն են, ալ և Վաղարշապատ գիւղում ամեն մի տան մէջ նորեկներ կան: Ժողովուրդ շատ է եկել միա՛ն ընտրութիւններին նախըւ համար. եկտրներին մէջ կան մինչև անգամ երկու ֆրանսիացի ճամբորդներ: Բալց ներկա ընտրութիւնների գլխաւոր տարրերութիւնը նախկիններից՝ թուրքահալ պատգամաւորների դեռ ևս չեղած քանակութիւնն է, ալն է մօտ քառասուն հոգի, որոնց ներկայութիւնը մի բոլորովին նոր կերպարանք է տալիս ալստեղ եռացող կուսակցական մաքառման և ընտրողական հաշիւներին: Բալց դորա մասին դեռ վետու, իսկ ա՛յժմ կը սկսեմ հանդիսաւոր պատարագի նկարագրութիւնից, որով սկսւեցին ընտրութիւնները:

Ժամ մօտ 9-ին ալսօր բոլոր պատգամաւորները, ինչպէս աշխարհականները նո՛նպէս և հոգեւորականները հաւաքւեցին վեհաբանի ընդունարանը, որտեղից ուղեորւեցին վանքը ուղեկցութեամբ սինոդի պրոկուրորի, որպէս նաև մարմնաւոր իշխանութեան առանձին ներկայացուցիչ գաղտնի խորհրդական Պրիբիլի: Օրէնքով հանդէսը պէտք է ընթանալ լալտնի կարգով, որը մանրամասնօրէն որոշւած է հոգեւորական ընտրողների համար, իսկ աշխարհականների համար ասւած է միա՛ն՝ «ըստ աւագութեան քաղաքների»: Բալց որովհետեւ դա դժւար ըմբռնելի նշան է, ալզ պատճառով պատգամաւորները զնո՛ւմ էին ինչպէս պատահէր, միա՛ն թէ երկու-երկու: Բալց հոգեւորական ընտրողներն էլ լիակատար կերպով չը պահպանեցին որոշւած կարգը: Վեհաբանից դէպի վանքը ընթանալու ժամանակ երկու կողմերից խռնւած էր ժողովուրդը, որը ուղեկցում էր ընտրողներին՝ «կեցցէ խրիմնան Հալրիկ» գոչումով. շատերը դէպի անցնողներն էին մեկնում նորա լուսանկարը, Էջմիածնի վանքը հին, շատ նորոգւած և ամենեկին ոչ չքեղ մի շինութիւն է. ներքին դասաւորութիւնով և չափսերով մի փոքր նմանում է Մոսկաւի Ուսպենսկի սոբորին: Գլխաւոր դմբէթը նո՛նպէս հանդէս է չորս սիւների վերալ, միա՛ն թէ ոչ գլանաձև, ալ քառանկիւնի դուրս

ցցած կողերով. բոլոր պատերը և սիւները, սկսած մի լալտնի բարձրութիւնից, նոճալէս նկարներով են զարդարած—սուրբերի և սրբազան պատմութեան դէպքերի նկարներով. միայն թէ ոսկին բացակայում է և նկարութեան ոճը նորագոյն է և ոչ արեքան խիստ ուրույն. Արեւելեան պատի երկաղնութեամբ իկոնոստասի նման բան է շինւած, բայց սեղանը նորա առաջն է ¹⁾ և միանգամայն նման է կաթոլիկականին. Մար տաճարի առանձնապատկութիւնը, որ փոքր չափով կրկնում է Հռոմի ս. Պետրոս վանքի առանձնապատկութիւնը, աւելի փոքրիկ սեղանն է՝ հնադարեան, շատ նշանաւոր ծածկի տակ, որ պահպանւում են չորս սիւներով, տաճարի մէջ տեղում վերոյիշեալ չորս գլխաւոր սիւների մէջ, և որ կոչւում է կաթողիկոսական աթոռ. Սիւների մէջ տարածութիւնը բաժանւած է վանդակապատով և նշանակւած է ընտրողների և փոքրաթիւ պատւաւոր աշցիկունքի համար. Մեծ սեղանի առաջ ձախ կողմում (?) դրած է սուգի քօղի տակ կաթողիկոսի աթոռը նորա նշաններով (խաչը, խուրը, գաւազանները), սև

ժամասացութիւնը շատ հանդիսաւոր էր. Պատարագը մատուցանում էր եպիսկոպոս Աղւանեան, բայց նորա անձնական մասնակցութիւնը ընդհանուրի մէջ աննկատ էր անցնում. Նրդեցողների մեծ խումբը, սպիտակ շապիկներ հագած կարմիր օձիքներով և թևքերով՝ ամբողջ ժամանակ երգում էր. Չը նպած մի փոքր միաձևութեան և երբեմն սուր ձայներին, խմբի երդեցողութիւնը շատ կանոնաւոր էր և ազդեցիկ. Նշանաւոր է որ երգում են հին նոտաներով. մի քանի տիրացուներ բռնած էին արծաթէ քլոցներ, որոնցից կախ էին արած բոժոժներ և մի քանի աղօթքներ երգելու ժամանակ շարժում էին. Բոլորը միասին վերցրած դուր էր գալիս վերին աստիճանի փառահեղ և զեղեցիկ, այնպէս որ թիւրքահաւերից մի քանիսը, որոնք առաջին անգամն էին ներկայ գտնւում այդ տեղ, չէին կարողանում արտասուքը ծածկել խիստ զգածելուց. Պատարագը վերջանալուց լիտ բոլոր ներկայ եղած եպիսկոպոսները ծածկեցին ոսկէթել շուրջաւորներ և, կիսաշրջան կազմելով պատրիարքական աթոռի շուրջը, մաղթանք կատարեցին թագաւոր-կալսեր և ամբողջ օգոստոսիաւ տան կեանքի համար. Աչքի ընկաւ որ ծնրադրութեան ժամանակ բոլոր օտարահայտակ պատգամաւորները ծուռիկ չոքեցին, որ, ինչպէս ասացին՝ առաջ չէր լինում. Մաղթանքից լիտու սկսեց երգեցումը աշխարհական պատգամաւորների. Նոքա բոլորը կանգնեցին զահի առաջ և կրկնեցին եղման խօսքերը որ կարդում էր քահանան ²⁾. Դրանով և վերջացաւ

¹⁾ Սխալ է. այդ աթոռը գտնւում է աշակողման լիտնի սիւնի մօտ, մինչդեռ չորս գլխաւոր սիւների մէջ տեղում գտնւում է ոչ թէ աթոռը, այլ իջման սեղանը.

²⁾ Այդ սխալ է. երգեցնողը եղել է ինքը տեղակալը սրբ. Նրեմիա եպիսկոպոսը. Քահանայ էջմիածնի վանքում չը կալ.

առաջին օրապ պաշտօնական գործը, բայց հէնց այդ ժամանակ սկսեց պատգամաւորները խնայական գործը:

Բանը նրանումն է որ կուսակցութիւնների կռիւը ամենասատիկ է և կատարում է մասնաւոր խորհրդակցութիւնների մէջ: Սրէկ առաւօտ (մայիսի 2-ին) մեծ խորհուրդ կար աշխարհական պատգամաւորների՝ նախագահութեամբ Կ. Պոլսի թեմի պատգամաւոր Կիւմրիւկեթեանի. երէկ երեկոյեան կար մի ուրիշ խորհուրդ Ռուսաստանի և Պարսկաստանի բոլոր աշխարհական թէ հոգևոր պատգամաւորների. Բացի դորանից շարունակ լինում են մասնաւոր ժողովներ և բանակցութիւններ: Ամենքին ալժամ լուզող զլխաւոր խնդիրը սա է՝ թույլ կը տան տաճկահայ պատգամաւորները, որոնք մեծամասնութիւն են կազմում, որ քառանուն ցուցակի մէջ, որ վաղը պէտք է կազմի, գէթ մի հոգի մտնի Ռուսաստանի լուսաւորչական հոգևորականներից: Աւտեղացի պատգամաւորների մեծ մասը ալ պահանջում են, բայց տաճկահայ եկեղերը մինչ ալժամ չեն համաձայնում ¹⁾:

Թիւրքիայի եպիսկոպոսներից թեկնածուներ են առաջարկում՝ Խրիմեան, Աշրգեան և Իզմիրեան. չորրորդ թեկնածուն դեռ ես չի պարզած. խօսում են Սահակ եպիսկ. Խապալեանի և մասամբ Ստեփաննոսի մասին (Նիկումիդիայի առաջնորդ). Թիւրքիայի պատգամաւորներից մի քանիսը առաջարկում են չորրորդ թեկնածու Շամախու թեմի ²⁾ առաջնորդ Մեսրոպ արքեպիսկոպոսին, իբր վերջին գիշումն: Առանձին ջանքեր են լինում առաջացնելու համար Աշրգեանի թեկնածութիւնը, բայց մեծ ընդդիմադրութեան է հանդիպում: Ինչ վերաբերում է Խրիմեանին՝ երկու կուսակցութիւններն էլ նորան մի տեսակ առաջին թեկնածու են առաջարկում, բայց շատերի լեզւում, մանաւանդ Աշրգեանի կողմնակիցների կող-

¹⁾ Աղպէս արտալատելով իրողութիւնը սխալ է ներկայացւած. Ռուսաստանի պատգամաւորներից և ոչ մէկը ալնտեղ ալն դադադարը չի ունեցել, որ ցանկի մէջ անպատճառ մի հոգի ռուսաստանցի լինի: Ոչ ոք նոցանից, որոնք ցանկացել են դիցուք Սեդրակեան եպիսկոպոսին ցանկի մէջ դնել, չեն մտածել դորանով պահպանել Ռուսաստանի հայ հոգևորականութեան պատիւը. ալ նոքա ցանկացել են դորանով իրանց իսկական համոզմունքը արտալատել բոլոր հոգևորականների մէջ իրանց կարծիքով ամենաարժանաւորների մասին: Նոքա առանց վարանելու իրանք կ'առաջարկէին միմիայն Տաճկաստանի եպիսկոպոսներին իբր թեկնածուների, եթէ իրանց կարծիքով նոքա լինէին անպալման արժանաւորազոյնները: Խրիմեանին որ առաջարկել են (մերոնք), նոքա երբէք չեն մտածել նորա որ երկրացի լինելու մասին: Նոյնպէս իւր ժամանակին հպատակութեան խնդիրը ամենեկին մտքներովս էլ չի անց կացել, երբ Ներսէս պատրիարքին առաջարկում էին թեկնածու:

Մանօթ. Խմբ.

²⁾ Սխալմամբ տպւած է Շուշուկ առաջնորդ:

Մանօթ. Խմբ.

մից, ալդ առիթով քիչ անկեղծութիւն է հնչում, իսկ Ռուսաստանի եպիսկոպոսներինց առաջարկում են Արիստակէս Սեդրակեանին և տեղակալ Սրբ. միային, բայց հազիւ թէ նոքա լուրջ շանսեր ունենան ընկնել նոյն իսկ քառանուն ցուցակի մէջ։ Սակայն իրերի դրութիւնը ամեն րոպէ փոփոխւում է, կարող են լինել անսպասելի համաձայնութիւններ, և դեռ չի կարելի ալփնանից վերջնականապէս որոշել թէ ինչպէս կը բաժանւան կուսակցութիւնները և նոցա ուժերը։ Յամենայն դէպս խնդիրը կը վճռւի աւելի վաղ, քան այս տողերը կ'երևան ընթերցողների առաջ, բայց նոքա կարող են հաշիւի ծառայել ընտրութիւնների առաջին օրը իշխող հոսանքներին։

Սղանակը ցուրտ է և ամպոտ, մէզը պատել է հորիզոնը և արգելում է հակալ-գեղեցկին՝ Մասիսին՝ տեսնել թէ ինչպէս են իրարանցնում և լուգւում և կուտում խեղճ գաճաճները՝ մարդիկ՝ նորա ոտների տակ։

Էջմիածին, 4 մայիսի

(նամակ երկրորդ)

Սրէկալ նամակը ուղարկելով ես շատ աշխատեցի, որ դէպքեր չը թողնեմ աչքիցս. բայց ափսոս, պատեղ ավնքան տպաւորութիւններ են ստացւում, որ վերջինները բոլորովին լեռ են մղում նախկինները։ Բայց սակայն ես պատր կրկին նոյն դրութեան մէջն եմ։ Բանը նրանումն է որ պոտորը պատեղից դնում է շաբաթը երեք անգամ, և այն էլ շատ դանդաղ։ Մինչ ալփ ալստեղ դեռ չեն ստացւել Թիֆլիսի թերթերը որ ես իմ դուրս գալու օրւայ առաւօտը կարդացել էի, և սակայն ես արդէն երեք գիշեր եմ անցկացրել պատեղ և դեռ Սրեանում մի օր մնացի։

Ալփ անցնում եմ ընթերցողների համար երևի ամենահետաքրքրական մասին, որ ընտրութիւնների ներքին պատմութիւնն է։ Կարծեմ անցեալ նամակում գրեցի որ շարունակ մասնաւոր խորհուրդներ և կուսակցութիւնների մէջ բանակցութիւններ են լինում։ Ամսիս 3-ին ալդ խորհուրդները շարունակեցին, որպէս ասում են, մինչ գիշերւալ ժամ երեք։ Մի բաղմամարդ ժողովում կուսակցութիւնները համաձայնութեան էին եկել, կնքած բոլոր ներկալ եղածների ստորագրութիւններով։ Վճռւած էր երկու կողմից հրաժարւել այն թեկնածուներից, որոնք թերևս ամենաթանկագինն են իրանց կուսակցութիւնների համար, բայց որոնք հակառակ կողմից մասնաւոր ուժեղ ընդդիմադրութեան էին հանդիպում։ Անկասկած է որ երկու կողմերից էլ զոհաբերութիւնը մեծ է։ Թիֆլիսի ընթերցողները գիտեն թէ մեզանում ամենից ուժեղ կուսակցութիւնը որքան պինդ էր բռնած մի քանի թեկնածութիւններից ¹⁾։ Պակաս ուժեղ չեն

¹⁾ Ակնարկութիւն Արիստակէս եպիսկոպոս Սեդրակեանի կուսակցի-
ների վերալ։
Մանօթ. խմբ.

Տակ Աշրդեանի համար գողծողները, երեւում է որ թիւրքաց պատգամաւորների մէջ, որոնց թույլ էր տրամ ալտեղ գալու, ընտրողութիւն էր արւած՝ ոչ առանց գիտաւորութեան նորա թեկնածութիւնը ապահովելու համար ¹⁾ և լատկապէս նորա օգտին պրոպագանդա անելու համար ալտեղ էր ուղարկւած նոյն իսկ իրա՝ Կ. Պոլսի պատրիարքի՝ Ներկապցուցիչը՝ Մաղաքիա Կալիսկոպոս Օրմանեան:

Այդ բացատրական համաձայնութեան հանելուց լեռող սկսեցին չորս թեկնածուների ցանկը կազմել, նորա մէջ մտան, բացի Խրիմեանից, երեք հոգի՝ 1) Կալիսկոպոս Մատթէոս Իշմիրեան, որը գլխաւորապէս լատնի է երկու դէպքի առիթով. Ներկապոսի թեմի առաջնորդ եղած ժամանակ նա պաշտպանեց հոգեւորականութեան իրաւունքները հոգեւոր կալքերի խնդրում, որ լատնեցի էին տեղական իշխանութիւնները. իսկ աւելի լեռող նա եկել էր Լէվոնիւմի հանգուցեալ կաթողիկոս Գէորգի մօտ լանձնարարութեամբ Կ. Պոլսի հանգուցեալ պատրիարք Ներսէսի, Բերլինի դաշնադրութեան մի քանի խոստանքները շտաով իրագործելու նպատակով ընդհանուր հոգատարութիւն անելու համար, որ սակաւն Գէորգ կաթողիկոսը չ'ընդունեց:

¹⁾ Կաւկազի խմբագիր պ. Ն. Միլիւտինի ալ տողերը վերաբերեալ թիւրքահայ պատգամաւորներին մեղ թուում են ճշմարտութեան ոչ բոլորովին համապատասխան. մեր ստացած տպաւորութիւնների համաձայն՝ ալապէս ասած երդեալ աշրդեանականներ տաճկահայ աշխարհական պատգամաւորների մէջ չը կալին և, եթէ չենք սխալւում՝ նոյն իսկ տաճկահայ հոգեւորական պատգամաւորների մէջ աշրդեանականներ թերեւ լինէին 4—5 հոգի և ոչ աւելի. Բայց կար ալապիսի հանգամանք՝ Կովկասեան մամուլի մի մասը՝ «Արձագանք» և «Նոր-Դար», և Կ. Պոլսի թերթերից մամուլանդ «Արեւելք»-ը և միւս կողմից ալ թերթերի կուսակցութեան մասնաւոր նամակագրութիւնները ալեքսան կարողացել էին լեզուաշրջել ալժմեալ տեղակալութեան օրերով պատահած դէպքերի ընաւորութիւնը, որ, կարելի է համարձակ ասել՝ տեղակալ Նրեմիա Կպ. և Արիստակէս Կպ. Սեդրակեան թիւրքահայերի աչքում ընդհանրապէս վատ մտքով երկիրւղալի անձնաւորութիւններ էին ճանաչւած, մինչև որ ալ պատգամաւորներից աւելի բարեմիտները իրանց կարծիքները արմատապէս չը փոխեցին տեղն ու տեղը իրանց լսածները վերատուգութեան ենթարկելով. Ահա միայն շնորհիւ ալդ հանգամանքների թիւրքահայ պատգամաւորների ահագին մեծամասնութիւնը, առանց մեծ երկրպագուներ լինելու և մինչև իսկ հակառակ լինելով Աշրդեան պատրիարքին, հաշտուած էին սորա թեկնածութեան հետ, եթէ միայն գտնէր մէկը որ քաջութիւն ունենար ալդ թեկնածութիւնը հրապարակապէս պաշտպանելու. Եւ ահա մէկը՝ նոյն պատրիարքի ներկապցուցիչ Մաղաքիա Կպ. Օրմանեանն էր, որի հեղինակութիւնը սակաւն բաւականաչափ մեծ չէր չէզօքացնելու համար ալն զօրեղ ընդդիմադրութիւնը, որ արւեց Աշրդեանի թեկնածութեան դէմ ուստահալ և պարսկահայ աշխարհական պատգամաւորների, սինոդի անդամների մեծամասնութեան և միաբանութեան Ներկապցուցիչների կողմից:

2) Խորէն եպ. Մխիթարեան, Երուսաղէմի միաբանութիւնից, որ արդէն տասն երկու տարի է Նդեսալի (Ուռնա) առաջնորդն է, և 3) տեղակալ Երուսաղէմի պատրիարքի Երեմիա եպ. Տէր-Սահակեան, Կալին նաև ալ կանդիդատներ, որոնց մասին առաջ աւելի էին խօսում, քան այս երկու վերջիններէ մասին, բայց ցուցակի մէջ նոքա չը մտան ալ և ալ պատճառներով Սահակ եպ. Խապարեան, Երուսաղէմի թեմի հոգևորական ներկայացուցիչը առաջ լինում էր որպէս թեկնածուներից մէկը, բայց նա չը կարողացաւ անձամբ նպաստաւոր տպաւորութիւն գործել իւր վարդապետութեան մի փոքր տոհմ ձևերով: Ինչ և է, ցանկը կազմեց, Թիւրքահայ պատգամաւորների նշանաւոր մասը սակաւն ալ ժամանակ առանձին ժողով ունէր, և համոզցնել նորան որ ընդունից կապացած համաձայնութիւնը շատ դժուար էր: Արիստակէս եպ. և տեղակալ Երեմիան ցանկութիւն լաւտեսցին որ նոցա անուանները բոլորովին չ'արտասանէին լինել թեկնածուների շարքում: Այսպիսով տարաձայնութիւնները որ սպառնում էին քանդել ձեռք բերած համաձայնութիւնը, հեռացեցին, չնորհիւ ալ կայսկոպոսների անշահասէր վարմունքին ¹⁾:

Վանքի եկեղեցում դարսած էին երկար սեղաններ երեսները դէպի Միածին իջման տաճարը: Սեղանին պատրաստած էին տեղեր 66 ընտրողների համար, բարձրագոյն իշխանութեան ներկայացուցիչ զաղոնի խորհրդական Ն. Ս. Պրիբիլի, պրոկուրորի և քարտուղարների համար. և երևաց որ ճեղածք էր արդէն հոգու համար: Բացի ներկա եղողներից, օրէնքի համաձայն, ոչ ոք կողմակի անձերից չը թող տրւեց ներս մտնել եկեղեցու մէջ նիստի տեղութեան ամբողջ ընթացքում և դուռը մնաց փակած: Նիստը բաւական ուշ սկսեց, ալն է տամբումէկից քառորդ ժամ պակաս, որովհետեւ ամեն ինչ պատրաստ չէր եկեղեցում և ամենքը իւր ժամանակին չեկան, Հաղորդում եմ մանրամասնութիւններ ներկա եղածների բերանից:

Նիստը սկսեց ազօթքով. ասպա նախագահող Երեմիա կայսկոպոսը

¹⁾ Մենք կ'ասէինք՝ չնորհիւ ալ կայսկոպոսների խեղացի հեռատեսութեան: Եւ իրօք, ամեն բանից երևում է որ նոքա, իրանց դէմ ունենալով գրեթէ բոլոր տաճկահայ պատգամաւորներին և Ռուսաստանի հոգևոր ու աշխարհական պատգամաւորներից մի թէն փոքրագոյն մասը, բոլորովին չը պէտք է լաջողէին ընկնել քառանուն ցանկի մէջ, բացի եթէ Թիւրքահայերը ուղեւորին քաղաքավարութեան գործ կատարել: Բայց եթէ Թիւրքահայերը հարկադրւէին ալ քալն անելու, նոցա մէջ կ'ուժեղանար Աշրգեանին ցանկացող պատգամաւորների ձայնը, և Աշրգեան նոյնպէս կ'ընկնէր ցանկի մէջ. իսկ զորա հետեանքը անհաշւելի կը լինէր: Այսպիսով Արիստակէս եպ. Սեղարեան և Երեմիա եպ. հրաժարելով անձնապէս ոչինչ չը կորցրին, բայց դորանով մեծապէս նպաստեցին Աշրգեանին հեռացնելուն:

քարոզ խօսեց. դորանից լետու կարդացւոյն լատարարութիւնը բարձրագոյն (մարմնատր) իշխանութեան ներկայացուցչի նշանակելու և Նիստի բացման մասին, որից լետու սկսեցին ընտրութիւնները: Կրտսեր թեմը Պարսկա-Հնդկականը համարելով՝ նորա աշխարհական պատգամատր պ. Համբարձում Առաքելեանը առաջինը վերկացաւ ¹⁾ և արտասանեց հետևեալ ճառը.

«Համաձայն ալն ազատութեան, որ օրէնքը և մասնաւորապէս նոյն օրէնքի 16-րդ լողածը տալիս է լիուլի ժողովիս ամեն մի անդամին, ըստ իւր ուղիղ հասկացողութեան և ըստ մաքուր խղճի մտաց արտատալատել իւր կարծիքը նորա առգագոյն թեկնածուներէ մասին, որոնք պիտի հա-

¹⁾ Յալանի է որ օրէնքի համաձայն կաթողիկոսացուհերի քէարկութեան ժամանակ առաջին քէն կամ առաջին ձալըն պատկանում է Հալատտանեալց եկեղեցու վարչական թեմերից կրտսերագոյնի ներկայացուցչին: Պարսկա-Հնդկական թեմը տակալն, ոչ թէ կրտսերագոյնն է, ալ Հալատտանեալց եկեղեցու ըռլոր 53 թեմերի մէջ (որոնցից 45-ը Թլւրքիալում, Ը-ը Ռուսիալում, 2-ը Պարսկաստանում և Հնդկաստանում) ալն թեմը վեցերորդն է (Նրևանի, Նրուսաղէմի, Պոլսի, Բիսարարիալի և Թիֆլիսի թեմերից լետու): Պր. Հ. Առաքելեանցը իւր «Նամակ Խմբագրին» գրած քոլ, տպած «Кавказъ» 1892 թ. № 133 բացատրեց որ կրտսերից սկսելու կարգը պահպանում է միայն քէարկութեան միջոցին, բալց որ ամեն մի ուրիշն էլ իրաւունք ունի քէարկութիւնից առաջ ճառախօսել, կարծիք լալտնել, առաջարկութիւններ անել:

Ալտպէս կամ ալնալէս, պ. Առաքելեանցի ճառի վերալ մենք պէտք է նալնք որպէս արտալատութիւն նախապատրաստական ժողովներում կալացրած համաձայնութեան՝ նորա կաթողիկոսական թեկնածուների վերաբերմամբ, և ոչ որպէս մի անկախ առաջարկութեան վերալ: Ալդ առիթով աւելորդ չէ վիշատակելը, որ պ. Առաքելեանցը մի տպած գրութեամբ, ուղղած Պարսկա-Հնդկաստանի թեմի իրան ընտրողներին, մալիսի 3-ից առաջ, առաջարկել էր ընտրել իւրն առաջին և երկրորդ կաթողիկոսացուհեր կամ Խրիմեան Հալրիկին և Գրիգորիս եպ. Ալէաթճեանին և կամ Խրիմեան Հալրիկին և Արիստակէս եպ. Սեղրակեանին:

Ալդ ամենը ի՛նկատի առած՝ մենք իրաւունք ենք համարում Պարսկա-Հնդկական թեմի ներկայացուցչի պ. Առաքելեանցին զէթ թեթե կերպով նկատել, որ, իւր անուանից առաջարկելով քառանուն ցանկը, որ և միաձայն ընդունեց, առ նալն անհամեստութիւն է բանեցրել: Մեզ համար միանգամայն անբացատրելի է մնում մի ալտպիսի հակասական վարմունք՝ ընտրութիւնից առաջ առաջարկել մէկի տեղ և երկու ցուցակ (Խրիմեան-Սեղրակեան և Խրիմեան-Ալէաթճեան), ալնունեան ալդ փոխել և Համալումար ժողովին առաջարկել մի երրորդ ցուցակ՝ Խրիմեան-Իզմիրլեան, և ալդ ամենից լետու էլի իրաւունք համարել իւր իսկ անունից առաջարկածներից և երկրորդին՝ Իզմիրլեանին՝ «ոչ ընտրեմ» քէ տալ...

Ման. Խմբ.

մարեան իբրև արժանաւորագոյն անձինք բարձրանալու Ս. Լուսաւորչի Գահի վրայ, ստորագրեալս, լանուն և ի կողմանէ համալն հալ ժողովրդի Պարսկաստանի և Հնդկաստանի, կառաջարկեմ իբրև աւագագոյն ընտրելիներ զԱմենապատիւ Տէր-Մկրտիչ արքեպիսկոպոս Խրիմեան, անանեալն Հալրիկ, Գերապատիւ Տէր-Մատթէոս եպիսկոպոս Իզմիրլեան, Գերապատիւ Տէր-Խորէն եպիսկ. Մխիթարեան և գերապատիւ Տէր Նրեմիա եպիսկոպոս Տէր-Սահակեան, Տեղապարս պատր. Սրուսաղէմի:

«Ընդհանուր հալ ազգի փափաղն և իղձն է Խրիմեանին տեսնել Հալ-րապետ, որովհետեւ ս. Լուսաւորչի, ս. Ներսէսի, ս. Սահակի և ս. Մեսրոպի Գահի վրայ պիտի բազմի մի անձն, որ իւր անձի մէջ ամփոփէ ալեքոյր բարեմասնութիւնները և լատկութիւնները, որոնց պատճառով մեր Առաքելական ս. եկեղեցին ի շարս աղգալին անզուգական գործիչների և եկեղեցւոյ սուրբերի է դասել ալլ երանելի Հալրապետներին, Խրիմեան՝ հալ է հասարակաց, ս. Աւետարանի և ս. Առաքելոց հարազատ տշակերտ է, իւր անձն՝ իւր հոտի բարորութեան և փրկութեան վրայ դնող քաջ հովիւ. Նա վարձկան չէ, Նա սիմոնական չէ, Նա հալրեմի ս. եկեղեցւոյ օրէնքները, կանոնները արժաթիրութեամբ փոփոխող չէ. Նրա համար չը կալ իշխան, հարուստ, տէր, մեծ, քաղաքացի, զիտնական, տգէտ, ուսեալ. ալլ Նրա մեծ հոգու, սրտի և մտքի առաջ պատկերացած է միայն հալ ժողովուրդ, ժողովուրդ, որի բարոյական, մտաւոր և կրօնական պահանջներին Նա պիտի լիութեամբ բաւարարութիւն տալ. Ս. Լուսաւորչի, Ներսէսի, Սահակի Գահը պիտի բարձրանալ, իւր կոչման ամենաբարձր գագաթնակէտին պիտի հասնէ, երբ Խրիմեան Հալրիկ բազմէ Նրա վրայ. Նրա անխարդախ, անկաշառ, մաքուր հոգին պիտի լուսաւորէ Ս. Էջմիածնի վանքը և Հալաստան աշխարհը. Նրա բարոյական զօրութիւնը ոյժ, թե պիտի տալ մեզ՝ լինել մալրեմի եկեղեցւոյ հարազատ զաւակներ, լինել ազնիւ, յիտակ քաղաքացիներ և ոչ թէ ալս և ալն փարախը թափառողներ. Նրա անցեալ գործունէութիւնը, Նրա վարած զանազան պաշտօնները, ալն հանգամանքը, որ Նա ճախ և առաջ զուտ հոգևորական և հաւատացող, կատարեալ հաւատացող բարոյական և օրինապարս մարդ է, կատարեալ հաւատ են տալիս ինձ, որ հալոց եկեղեցին և հալ ազգը Նրա հովապետութեան օրով պիտի պալծառանալ բարոյապէս. ճա գիտէ բոլորովին օրինական շաւղի մէջ պահել, տալ զԼալսերն Լալսեր և զԱստուծոյն Աստուծոյ:

«Խրիմեանից փոռոյ քառանուն ցանկը լրացնելու համար իբրև արժանաւորագոյն անձինք նկատուամ են Մատթէոս եպիսկոպոս Իզմիրլեան, Խորէն եպիսկ. Մխիթարեան և Նրեմիա եպիսկ. Տէր-Սահակեան, որոնց ունեցած բարեմասնութիւնները նույնպէս լալսել են:

«Ս. Հարք, պարոններ, ալս սուրբ տաճարի մէջ գումարաւծ Ազգային Վհհաժողովը ահագին պատմական նշանակութիւն պիտի ունենալ:

այսօր ամբողջ հալ ազգի աչքը լսուած է արտեղ այս Ս. Սեղանին, ուր Միածին Որդին իջած է¹⁾։

Այդ ճառը վերջացնելուց լետոյ բոլոր պատգամաւորները ոտի կանգնեցին և, ձեռները բարձրացնելով, միաձայն համաձայնութիւն ցոյց տւին վերալիեալ կարծիքի հետ։

Գորանից լետոյ Բրուսալի թեմի աշխարհական պատգամաւոր պ. Արգար Յովհաննիսեան հարցրեց պրոկուրորին՝), պէտք է արդեօք իւրաքանչիւրին առանձին հարցնել, թէ բաւական է ամենքից միասին լսուած միաձայն կարծիքը Պրոկուրորը ընդունեց, որ օրէնքի պահանջը բաւականաչափ կատարւած է և որ մնում է միայն ստորագրել։

Երբ որ պրոկուրորը սկսեց կարգալ նորա կազմած կարճաւօտ արձանագրութիւնը, հակաճառութիւն ծագեց, Թիւրքահալ պատգամաւորներից մի քանիսը սոփոսութիւն չալանեցին, որ արձանագրութիւնը ռսերէն է գրւած և պահանջեցին որ հալերէնը կաղմւի և կամ գոնէ ռսերէնից թարգմանւի, որ դորա տակը ստորագրեն։ Պրոկուրոր Խ. Խ. Կանչելի պատասխանեց թէ օրէնքը պահանջում է, որ կարծիքները անպատճառ պրոկուրորը պէտք է գրի առնի և որ նա բաւականաչափ չը գիտէ հալերէն որ ուղղակի հալերէն գրի, բայց որ ալ չի խանգարում անմիջապէս հալերէն թարգմանութիւնը աճել և որ պատգամաւորները կարող են դորան էլ ստորագրել, բայց որ պաշտօնական ղոկումնստ կարող է համարւել միայն իւր գրած և հաստատած արձանագրութիւնը։ Արիստակէս եպ. Սեդրակեան հէնց արդտեղ սկսեց թարգմանել. մի քանի վէճերից լետո՞ք ընդհանուր համաձայնութիւն կալացաւ և պրոկուրորի կազմած արձանագրութիւնը բոլոր ներկա եղողները ստորագրեցին։ Սակայն արդտեղ էլ մի փոքր միջադէպը պատահեց, Թիւրքիահալ հոգևոր պատգամաւորներից մէկը՝ Խոլտամեան, Կոստինալի ներկալացուցիչը, ստորագրելու ժամանակ ուղեց նշանակել թէ չորրորդ կանդիդատ նա, Երուսաղէմի պատրիարքի տեղապահի տեղ, կը ցանկար առաջարկել պատրիարք Աշըգեանին։ Միւս պատգամաւորները զժարութեամբ կարողացան համոզել նորան, թէ ալժմ արդէն ուշ է նոր թեկնածութիւն դնել. վերջապէս նա համաձայնեց և ստորագրեց արձանագրութիւնը։

Թիֆլիսի թեմական առաջնորդ Մամբրէ եպիսկոպոսը շատ հիւանդ գրութեան մէջ է։ Չը նալած դորան նա անպատճառ ուղեց մասնակցել ընտրութիւններին։ Անկարող լինելով հանդիսաւոր ուղեորութեան մասնակցել՝ նա կանխօրէն տեղ գրաւեց սեղանին, բայց ստիպւած եղաւ թող-

¹⁾ Պր. Արգար Յովհաննիսեան, ռոսաց «Կաւկազ» (№ 432) լրագրի խմբագրին ուղղած նամակով լստարարեց, որ ալդ հարցմունքը նա տւել է ոչ պրոկուրորին, ալ նախագահ տեղակալ Նրեմիա եպիսկոպոսին։

նեկ եկեղեցին նիստը փակելուց առաջ հենց որ արձանագրութիւնը ստորագրեց:

Ընդամենը մասնակցեցին 66 ընտրողներ, որոնցից եօթը հոգևորականներ ենրկալացուցիչ էին երկ-երկու թեմերի, Բալց վերջիններից երկուսը իրանց ստորագրութեան մէջ փշատակեցին միայն մի-մի թեմերի մասին, ահպէս որ իրօք մասնակցեցին ալլ ժողովին 71 ձայն:

Գրաւոր ձայներ առաջարկեցին թւով 14. Դոցա մէջ Աշրգեանի համար 6, Խրիմեանի համար 5, Սրուաղէմի պատրիարք Յարութիւնի համար 3, Մխիթարեանի, Օրմանեանի և Վեոնդ Շիշմանեանի համար 2, Իգմիրեանի, Մեղքիսեղէկ Մուրադեանի և Գէորգ Տէր-Սուքեսեանի համար մի-մի ձայն. Ռուսաստանի պատգամաւորներից դրաւոր ձայն ուղարկել էր միայն Աստրախանի թեմական առաջնորդ Սուրենեան:

Բալց մոտքի մօտ խռնած բազմութեան մէջ մեծ լուզմունք էր տիրում, Նրբ Մամբրէ եպ. դուրս եկաւ եկեղեցուց և չալտի եղաւ թէ ցուցակը անցկացաւ, ալլ լուզմունքը բերկրութիւն դառաւ. վերջապէս բացեցին եկեղեցու դռները, և պատգամաւորները դուրս եկան, Առաջն գնում էր տեղակալ Նրեմիան և բարի ժպիտով ժողովրդի հարցական աղաղակներին պատասխանում էր նշաններով և «Հալրիկ, Հալրիկ» խօսքերով:

Այսպիսով ալնքան լուզումներ, վէճեր և թերահաւատութիւն չարուցանող ընտրողութիւնների առաջին գործողութիւնը վերջացաւ հաշտ և խաղաղ, պալմանաւորած ցուցակի միաձայն ընդունելութիւնովը, ալսինքն փոխադարձ զիջումներով. Վ'աւելցնեմ որ ընտրութիւնները անցան ամենակատարեալ կարգով, չը նալած ընտրողների բազմութեան, որպիսին երբէք չէր եղած. Կուսակցութիւնների բռւռն կռիւը, բոլոր հաշիւները, մանեօւրները և ալլն վերջացել էին աւելի վաղ դեռ ևս մասնաւոր ժողովներում, իսկ եկեղեցում և ամենքից չարգւղ սրբատեղիի հանդիսաւոր և պատկառելի սարք ու կարգի ազդեցութեան տակ՝ թշնամութիւնը և անվստահութիւնը որպէս երևում է տեղի տւին հանդիստ և գիտակցական պարտականութեան: Այս առիթով չի կարելի բոլոր մասնակիցներին չը գովել ալն պատրաստականութեան համար, որով նոքա զո՛ր բերին մասնաւոր ձգտումները ընդհանուր նպատակի համար և որով հրաժարեցին շատ վիճելի թեկնածութիւններից ոչ միայն վաղորօք համոզած կուսակիցները, ալ և իրանք թեկնածու ենթագրած սրբազանները:

Էջմիածին, 5 մայիսի

(նամակ երբորդ)

Թէև երէկ երեկոյեան համաձայնութեան նման մի բան կապցաւ իբր վերջնական թեկնածուներ Խրիմեան և Խզմիրլեան ընտրելու մասին, բալց ալսօր առաւօտ ընտրութիւններից առաջ երկու կուսակցութիւնների մէջ փոխադարձ անվստահութիւն էր երևում:

Մի կողմից վախճանում էին, թէ հակառակ կուսակցութիւնը, որ պարտութիւն էր կրել պատրիարք Խորէն Աշգեանի թեկնածութիւնը չաջողցնելու խնդրում, կ'աշխատէր բոլոր ուժը թափել Նիզարեանի համար, դուրս հետ միասին և երկու վերջին կանդիդատներից մէկին կարելիին չափ չատ ձայներով ընտրել, իսկ Խորմեանը կը թողնէր չորսի ցանկի մէջ, ինչպէս ալ ի հոգաւ 1884—1885 թականներին ¹⁾։ Միւս կուսակցութիւնը ընդհակառակը կատարած ունէր, թէ հակառակ կուսակցութիւնը կ'աշխատէ չանցկացնել Նիզարեանին որպէս կաթողիկոսական դահի թեկնածու։

Բայց աչն կարողը, որով ալ օրը կատարուում է ձայնատուութիւնը, հնչուածն է աղպիսի խաղերը։ Ձայն տալը կատարուում է բաց կերպով և բոլոր ընտրողները մէկը միւսից չտող ստորագրում են ընտրողական թերթը, աչնպէս որ իւրաքանչիւրը կարող է տեսնել թէ առաջարկած անձը որքան ձայն է ստացել մինչև հերթը իրան հասնելը։ Բացի դուրսից չաջող թեկնածուի թերթը ձայնարկութեան է ենթարկուում, երբ նախորդ ձայնարկութեան արդիւնքը արդէն չաւարարւած է։ Ենորհա ալ կարգին բաց ասպարէզ է բացուում աչն բանի համար, ինչ աղեւակներին ընտրողութիւններում կոչուում է թեկնածութիւնը փոխադրել (перезаполнить вакантность), աչինքն ընտրելով մէկին մեծաքանակ մեծամասնութեամբ՝ միւսին տալ աւելի չատ ձայներ ²⁾։

Նիզեցին միասին դնալու համար ընտրողները հաւաքուում են Վեհարանի ընդունարանում։ Երբ ամենքը ներկայ են, նոցա ընդ առաջ է դնում բարձրագոյն իշխանութեան ներկայացուցիչը, որ նշանակած է ընտրութիւններին ներկայ լինելու համար, և աչն ժամանակ ամենքը ուղևորուում են դէպի վանքը։ Սրբ պատգամաւորների մեծադոյն մասը արդէն հաւաքած էր, նոցանից մէկը, պ. Արքար Յովհաննիսեան սկսեց առաջարկել, որ թեկնածուները ենթարկեն ձայնատուութեան, նոյն կարգով, ինչպէս որ ձայներն են տրուում, աչինքն սկսելով կրտսերից ³⁾։ աղպի-

¹⁾ „Кавказ“ (Վաւկազ) լրագրում սխալմամբ ասւած է՝ 1883 և 1884 թական։

²⁾ Աչնու ամենաչնիւ մենք համարում ենք կաթողիկոսական ընտրութեան ընդունւած ձևը բոլոր ուրիշ եղանակներից լաւագոյնը՝ գիտակցականութեան տեսակէտից։

Ծանօթ. Խմբ.

³⁾ Արքար Յովհաննիսեան, իւր նոյն նամակում ասաց «Վաւկազ» լրագրին (№ 132), խօսելով իրան վերագրած սխալ կամ իւր թէ սխալ լուրերի մասին, չի հերքում «Վաւկազ» լրագրի նրան վերագրած ալդ տողերը, ալ ասում է միայն, թէ «ես աղպիսի առաջարկութիւն ժողովին չեմ արել» և ալդ առիթով պարծանքով վիշեցնում է թէ ինչ առաջարկութիւններ որ նա արել է ժողովին, վերջինս ընդունել է, և որ ուրեմն ժողովը չէր կարող ընդդիմադրել մի առաջարկութեան, որ նա չի

սով Խորմնանի ընտրողական թերթը կը լինէր վերջինը, մինչդեռ սովորապէս ընդունւած կարգով, ճախկին օրը ընդունւած ցուցակի համաձայն, ճա պէտք է առաջինը լինէր: Անմիջապէս լսեցին տաք հակաճառութիւններ և մեղադրանքներ, թէ ալդ առաջարկութեան նպատակն է Խորմնանի ընտրութիւնը խանգարել, Վէճը բարձրաձայն էր, և լուրը ժողովրդից սիրւած թեկնածուին սնանցելու մասին կածակի արագութեամբ թափանցեց: զաւթում խոնւած ամբոխի մէջ, որին քիչ տղմունք չը պատճառեց,

ձիշտ ժամ 9 ընտրողները եկան մալր եկեղեցին և փակեցին: Նոցա լետեից խոնւեցին դռների մօտ ամբոխի առաջին կարդերը և հպեցին դռներին, պատերին, պատուհաններին, աշխատելով լսել կամ գոնէ գուշակել թէ ինչ է կատարւում ներսը. ոստիկանութեանը դժարութեամբ լաշողեց նոցա հեռացնել եկեղեցու մուտքի մօտից:

Առհասարակ ժողովուրդը, որ ընտրութիւնների ժամանակ խոնւած է վրնքի գաւթում, հետաքրքրելի տեսարան է ներկայացնում: Ամենից բազմաթիւն է ճա առաւօտը, և մանաւանդ ժամ 2-ի մօտերը, երբ սպասում են ընտրողների դուրս գալուն. Նիստի ժամանակ ճա մի փոքր ճաղում է, բայց էլի բազմաթիւ է: Աղտեղ կան ամեն զասակարդի մարդիկ, բայց ամենից շատ են Վաղարշապատի բնակիչները, Նրեանի քաղաքացիները և հարեան գիւղերի գիւղացիները, քիչ չեն ճա ինտելիգենտ մարդիկ, մինչև անգամ կանաք, որ եկել են ընտրութիւններին ներկայ լինելու: Ամբոխի մէջ ոգևորութիւն է իշխում, երևում է որ եկեղեցու պատերի լետեր կապցող նիստերի ելքը իւրաքանչիւրին հետաքրքրում է, շարունակ խօսում են, աչքի են անցնում ընտրողների անւանական ցուցակը, գումարում են հաւանական ձայները աչ կամ այն թիկնածուի և ալլը: Սա ալդ բոլորով կրկնում են որ զբաղւում են հասարակ մարդիկ:

Ալդ ամբոխի մէջ իւր վերալ առանձին ուշադրութիւն է դարձնում ցիլինդրը հագին մի պարոն: Դա ամերիկական պատգամաւոր Սերաֆեանն է: Ամերիկայի հայոց համալնքը թեմ չի կազմում և ալդ պատճառով ժողովին մասնակցելու համար չը կարողացաւ մէկին ուղարկել: Բայց նորա ներկայացուցիչը որ դորանից առաջ Պարսկաստան էր գնացել Շահին ինչ-որ մի ուղերձ մատուցանելու համար, եկաւ իշմիածին, ուր գործե

արել: «Վաւկազ» լրագրի խմբագրական առաջնորդողում պ. Յովնանիսեանի նամակի ալդ տողերին տրւած է ալալիսի արդար պատասխան թէ «բոլորովին ճիշդ է որ ալալիսի առաջարկութիւն չի արեւ ժողովին նիստի ժամանակ մալր-եկեղեցում, և ուրեմն ժողովը չէր կարող ալն չընդունել: Բայց անկասկած է, որ նոն միտքը որ նամակագիրը (Յովնանիսեան) արժաթեւ է ժողովից առաջ և եկեղեցուց դուրս, զանազան կողմերից հանդիպեց հակաճառութիւնների, որոնցից լետով շարունակել էլ աւելի լատուելը միանգամայն աւելորդ ջանք կը լինէր: Եւ հէնց ալդ է որ հաղորդել է «Վաւկազ» լրագիրը»:

մասնակցութիւն ունեցաւ խորհուրդներին և ազիտացիայի մէջ: Նորա ամբողջ տեսքը և ձևերը ներկայացնում են մի հետաքրքրական խառնուրդ տաճկաստանցի մի փոքր ճնշւած հայկ և անկախ ու չքաշող կանկիլի: Նա շատ շուտով ամբողջի սիրելին դարձաւ և ալդ ամբողջին նա իւր ցիլինդրով մի քիչ միտինգի բնատուրութիւն տւեց: Այսօր լոյս տեսան Համարածում Առաքելեանցի երէկաւ ճառի սպասած թերթերը որ իրարից խլելով ձեռք էին բերւում և նոցա պատճառով աշնայիս իրարանցում եղաւ, որ ոտիկանութեանը դժարութեամբ լաջողակց կարողը հաստատել: Ամերիկացին, ձեռք բերելով նոցանից մի բողբոլին տրորած թերթ, բարձրացաւ մի ինչ որ քարի վերաւ և սկսեց բարձր ճառ խօսել բազմաթիւ ունկնդիրներին:

Այսօր սպասում էին թէ նիստը շատ երկար կը տևի. դորա համար նա սկսեց ճիշդ ժամ 9-ին, որովհետև օրէնքի համաձայն նա պէտք է ժամ 2-ին վերջացած լինի: Առանձին վիճաբանութիւններ չէին սպասում, բայց միմիայն ստորագրելու մեքենակական գործը կը պահանջէր մի քանի ժամ: Ինքներդ դատեցէք: Բոլոր պատգամաւորները թուով մօտ 70 հոգի էին, որոնք չորս թեկնածուների համար ձայն պէտք է տային. սոցանից ամեն մէկը առաջարկւում էր առանձին թերթի վերաւ, որի վերաւ ամեն մի պատգամաւորի ձայն գրում էր պրոկուրորը և ստորագրւում ընտրողի կողմից. թերթերը մէկը միւսի վտեից են ստորագրւում. երբ բոլոր ձայների համագումարը կատարւած է, կազմւում է առանձին ցուցակ ցուցմունքով թէ որքան ձայն է ստացել ամեն մի թեկնածու. ալդ ցուցակը կրկին ստորագրւում է ամենքից, և վերջապէս ամենքը ստորագրում են ալդտեղ իսկ կազմած. արձանագրութիւնը: Ալդ բոլորը կազմում է մի քանի հարկւր ստորագրութիւն, որ կատարւում է անպատճառ ըստ աւագութեան (կրտսեր թեմից գէպի վերը) և գրում են շատ դանդաղ, և դեռ կարողում էլ են իրանցից առաջ գրածները:

Նրբ պատգամաւորները զբաղւած էին ալդ գործով, իսկ ահագին հասարակութիւնը դուրսը հետանքին էր սպասում, երկնքում կատարեց մի հազադէպ օդարանական երևույթ: Արեգակի շուրջը լիակատար ծիածան կազմեց: Այս բոլոր օրերը կզանակը ամպոտ էր և անձրևային, բայց այսօր մի փոքր պարզեց, արեգակը երեաց և կապոյտ երկնքի վրայով անցնում էին բաական սակաւ պարզ ամպեր: Նրեղթի ժամանակ արեգակը ծածկւած էր թափանցիկ ամպով, աշնայէս որ նորա վերաւ ուղիղ նայելը աչք էր ցաւացնում: Աչքին երևացող արեգակից 8—10 դիամետր հեռաւորութեամբ երևաց լոյս սպիտակ շրջանակ, որ կարելի էր ամբողջապէս տեսնել աչքերին զդակ պահելով արեգակին դէմ դնելու համար: Ալդ շրջանակը ունէր ծիածանի բոլոր գոյները: Ալդ շրջանակի և արեգակի մէջ տարածութիւնը մի փոքր աւելի մութն էր երևում քան երկնքի միացած մասը: Որովհետև ալդ ժամանակ արեգակը կանգնած էր իւր ամենամեծ բարձրութեան վերաւ, ամբողջ երևույթը թւում էր որպէս մի ահագին

պսակ համարեա ուղղակի վանքի վերայ, Երևոյթը սկսեց կէսօրից քիչ քիտող և վերջացաւ ժամը 1-ից քիչ պակաս, և ծիածանը նւագում էր կամայական, առաջ մէկ կողմից, վետու միւս կողմերից, Երևոյթի ամբողջ տեղութիւնը մօտ երեք քառորդ ժամ էր. Բետու երբ պատգամաւորները դուրս եկան եկեղեցուց, նոցա պատմածներէց երևաց որ ուղիղ մօտ արդ ժամանակ սատրագրում էր Խրիմեանի ընտրողական թերթը. Հեշտ է հասկանալ թէ ինչ տպաւորութիւն թողաւ արդ ժողովրդի վերայ, որը առանց արդ էլ տրամադիր է իւր ժողովրդական հովիւն սուրբ համարել.

Ընտրողական ժողովը վերջացաւ մօտ 2¹/₂ ժամին. Հետեանքը, արդ քիչ Խրիմեանի և Ղարաբաղի ընտրութիւնը մի կերպ առաջուց էլ լալտնի եղաւ ¹⁾. Դուրս եկող պատգամաւորներին ժողովրդի մասսան ընդառաջ դնաց և ուղեկցեց մինչև Վահարանը ցնծութեան ձայներով և գզակները օդում խաղաղենով. արդ առ ի թով առանձին օւսցիւաներ սարքեցին տեղակալ Երևոյթ Կալիսկոպոսին:

Ընտրութիւնների հետեանքը ընթերցողներին արդէն լալտնի է հեռագիրներից, Բոլոր ձայները թիւը 72 էր. Յուցակով արդ թիւը 73 պէտք է լինէր 66 ներկա պատգամաւորներով. բայց երեւի պատգամաւորներից մէկը չի օգտուել իւր երկրորդ ձայնից, որպէս արդ նա երեւի եղաւ ²⁾. Խրիմեան արքեպիսկոպոսը տապալ էր 72 ձայները. Ղարաբաղեան Կալիսկոպոսը տապալ 50 ընտրողական և 22 բացասող ձայնը. Այդ երկու թեկնածուները ընտրած են համարուած Չընտրածներից Խորէն եպ. Մխիթարեան տապալ 16 ընտրողական և 56 բացասող ձայնը, իսկ Երուսաղէմի պատրիարքական տեղակալ Երևոյթ Կալ. Տէր-Սահակեան 19 ընտրողական և 53 բացասող ձայն:

Նոյն ժողովում կապացաւ երեք պատգամաւորների ընտրութիւնը, որոնց լանձնարարեց Լոմկապի կառավարչապետին ներկայացնել երկու Կալիսկոպոսների անունները, որոնք թեկնածու են ընտրած կաթողիկո-

¹⁾ Խրիմեանի առաջին ընտրած լինելը իմացեց խռնւած ժողովրդին զանգակատան զանգակի մի հարածով, որի խորհուրդը առաջուց պայմանաւորած է եղել, լարած հետաքրքրութիւնը հնարք էր գտել կատարած իրողութիւնը անկի շուտով իմանալու և օղը Խրիմեանի անան կնցեցներով թնդացնելու
Մանօթ. Խմբ.

²⁾ Խնդիրը պարզում է արդէս. Տէր-Գեորգ Մ. Վարդապետ Երեւանի պատրիարքական փոխանորդ (որ նշանակում է պատրիարքի կողմից նշանակած առաջնորդ) ակնակաց Ռումանիւղ և Բուլղարիոյ ցուցակի մէջ ներմուծեց որպէս երկու վիճակների ներկայացուցիչ և ուրեմն երկու ձայն ունեցող, Բայց վետու պարզուել է որ պաշտօնապէս նա միայն Բուլղարիայի վիճակի համար ձայն կարող է տալ, քանի որ Ռումանիւղի համար անկախ վիճակ չկալ հաստատուած:

սական կոչման համար, խնդրանքով ալդ սեռեւները ներկայացնել բարձրադույն հաստատութեան: Ընտրւած է մի հոգեւորական, պատգամաւոր՝ Շամախու թեմական առաջնորդ արքեպ. Մեդրոպ (Ամբաստան) և երկու աշխարհականներից՝ մէկը ռուսաց հայերից՝ Շուշալ պատգամաւոր երզնալ փոստաւան (Ներսէս) Աթաբէգեան, միւսը տաճկաստանցի թեմերի ներկայացուցիչներից, Բրուտալի պատգամաւոր Արզար Յովհաննիսեան:

Ներկայացւած երկու թեկնածուներից վերջնական ընտրութիւն անելը և հաստատելը կաթողիկոսական ատարճանի համար, որպէս լաւմիտ է, պատկանում է թագաւոր կալսեր և Նորա որոշումները մենք չենք կարող նախադուշակել. բայց որքանով ալ ընտրութիւններում մասնակցում է ժողովրդի ձայնատուութիւնը, նոքա վերջացած են:

Էջմիածին, 5 մայիսի երեկոցեան

(Նամակ չորրորդ)

Եւնձ մնում է դեռ նկարագրել վանական սեղանատանը եղած ընդհանուր ճաշկերութիւն որ տրւեց ընտրութիւններից լետու, որպէս զի վերջացնենք նոցա ուղեկցող հանդէսների նկարագրութիւնը:

Էջմիածնի վանքի ընդհանուր սեղանատունը շատ երկար կամարածե դալքերէլ է: Պատերը և կամարները շինւած են հասարակ և ժամանակով մութ-մոխրագոյն դառած քարից: Նրկու պատերի երկարութեամբ մի ծալրից մինչ միւսը անընդհատ աթոռ է նույն քարից, և նոցա առաջ նսն քարից մի-մի սեղան: Անդանները նեղ են, որովհետև նոսում են մի կողմով և նոցա միջով անցք է դնում, որով անցնում են ծառաները որ ճաշ են մատուցանում: Ալ շինւածքը վերին ատարճանի ուրտն է և գործնական: Գծքաղարար ժամանակը նորան չի խնայել. պատերի մէջ սկսեցին ճեղքեր երևալ, և բոլորը թէ պատերը, սեղանները և լատակը ալնքան խոնաւութիւն և ցելա են ծնել, որ տեղակալ Նրմլա նպիտկոյտուր, որը առհասարակ քիչ բան չի արել վանական կալւածները մի փոքր կարգի մէջ դցելու համար, վճուել է նաև ալստեղ վերանորոգութիւն անել: Յաւալի է որ դորանով հին սեղանատան տիպական դծերը կորել են: Գալերէլը բաժանւած է երկուսի. մի մասը պահպանւել է իւր նախնական ձևով, ալնպէս որ նորանով կարելի է վերանորոգամից առաջ եղածի ընդհանուր մասին դադարար կազմել. միւսում լատակը տախտակամած է առաջալ հողի խոնաւ լատակի վերալ, պատերը սպիտակացրած են, սովորական երկար սեղանը մէջտեղ է դրած, կողքերքին՝ Վեննալի աթոռներով: Պահպանւել է գալերէլի միւսն ճարտարապետական ձևը, բայց ալ լաւաւանին ընտրու է, որպէս զի սեղանատունը մի բոլորովին առանձին կերպարանք ստանալ: Գալերէլի սկզբում, մուտքի մօտ, սեղանի ճակատին մի փոքրիկ բարձրութիւն կալ և նախ վերալ քարէ

դմբէթաձև ծածկոց չորս սիւների վերալ.—դա՛ կաթողիկոսի տեղն է. ալսօր նա դեռ դատարկ էր:

Ընտրութիւններից անմիջապէս լետոյ բոլոր պատգամաւորները, հոգեւորական և աշխարհական, իշխանութիւնները և մի քանի հրաւիրածները ուղեւորեցին ալդ սեղանատունը: Տեղակալ Նրեմիա եպիսկոպոս Նստեց նախագահական տեղի աջ կողմը, իսկ սորանից ձախ կողմում՝ գաղտնի խորհրդական Ն. Խ. Պրիբիլը, որ ուղարկւած էր ընտրութիւններին իբր ներկայացուցիչ բարձրագոյն իշխանութեան. նորանից լետոյ տեղ բռնեցին մի քանի պատուաւոր հիւրեր, լետոյ սեղանի երկու կողմերում Նստեցին հոգեւորական ներկայացուցիչները, իսկ մեծ մասը բռնւած էր աշխարհականներով, որոնք գրեթէ բացառապէս պատգամաւորներ էին:

Ճաշի սկզբից առաջ Նրեմիա եպիսկոպոսը մի կարճաւօտ աղօթք ասաց, որից լետոյ ամենքը Նստեցին, և ճաշկերովթը սկսեց: Ճաշը պատու էր և բաւականին համեղ, թէ և պարզ: Սուպից լետոյ սկսեցին ճառերը և կենացները: Առաջինը վերկացաւ Նախագահող Նրեմիա եպիսկոպոսը և առաջարկեց Թագաւոր-Կալսեր կենացը, որի հովանաւորութեան և տրամադրութեան շնորհիւ ալսօր խաղաղութեամբ և ազատօրէն կատարւեց մեծ հանդէսը: Ալդ կենացը ողջունեցին կեցցէ և ուրա բացականչութիւններով:

Նրեմիա եպիսկոպոսը լաւ է խօսում և արտապաշտիչ է: Նա առհասարակ առաջին իսկ ծանօթութիւնից դարմանալի համակրելի սուսուրութիւն է թողնում. իսկ ովքեր նորան աւելի մօտ են ճանաչում, մեծ չարգանքով են խօսում նորա մասին. իւր անշահասէրութիւնով, խնամատարութիւնով և գործնականութիւնով նա իւր կառավարութեան կարճ միջոցում կարգի բերեց Եջմիածնի շատ բարձի թողի արած տնտեսութիւնը. նա իսկ որ բարեպաշտ մարդ է, մեծ հոգս է տանում եկեղեցական պալածառութեան վերալ և, ընդհանուրի կարծիքով, աւելի քան ով և իցէ հալ եպիսկոպոսներից գիտէ փառահեղութեամբ կատարել ժամատացութիւնը: Յատկութիւններ, որոնք նկատուելի են նորա մէջ նոյն իսկ փոքր ծանօթութիւնից լետոյ, սոքա են՝ հանգստութիւն, բարեհոգութիւն և որոշ չափով համեստութիւն: Նրեմիա եպիսկոպոսը առաջարկեող կանգիղաւորներից մէկն էր: Ռուսաստանի և Պարսկաստանի թեմական պատգամաւորների (թւով 28 հոգի) մասնաւոր խորհրդում երկու անուն տեցին՝ Նրեմիալի և Արիստակէսի. դոցանից առաջինը ստացաւ 10 ձայն, երկրորդը 14 ձայն. մնացած չորսը ձեռնպահ մնացին կամ ներկալ չէին: Բայց երբ պարզեց որ Թիւրքիայի պատգամաւորները չեն ուղում նոյն իսկ քառանուն ցանկի մէջ թուլ տալ որ և է եպիսկոպոսին Ռուսաստանից և որ նոքա պատրաստ են զիջողութեան համար ալդ խնդրում հրաժարել իրանց քիչ ժողովրդական պատրիարքին առաջարկելու մօքից, ալն ժամանակ երկու չիշեալ սրբազանները հրաժարւեցին իրանց թեմանոթութիւնից, ինչպէս որ ես ալդ գրել եմ: Աղղպիսի հրաժարում, որ արեց իւր ժամանակին և

առանց լեռին մտքի, գրաւեց պատգամաւորներին շատերի համակրութիւնը: Բացի դորանից Նրեմիա եպիսկոպոսը ցոյց տւեց իրան, իբրեւ նախագահող, միանգամայն անաչառ և շիտակ, որով նոյնպէս շատ նպաստաւոր տղաւորութիւն արեց: Անկասկած է որ նա շատ նպատուեց ընտրութիւնների խաղաղ ընթացքին և հաշտ ելքին:

Ինչ վերաբերում է Արիստակէս եպիսկոպոսին, նա շատ է լալտնի թիֆլիսի ընթերցողներին, որ հարկ լինէր երկարել նորա մասին: Նրանում էլ հանդարտութիւնը ընտրու է, բայց նորա մէջ ալդ հանդարտութեան լեռնից նկատելի է հաւաք միտք և բնաւորութեան ուժ: Չընալած մտք ակնոցի, որը մասամբ ծածկում է նալածքը, նորա դէմքի խնւօք արտապայտութիւնը առաջին անգամից ուղիղ դադափար է տալիս նորա ընդունակութիւնների մասին, և մի փոքր խօսակցութիւն բաւական է, որ երևալ հոգևոր պատգամաւորների մէջ աչքի ընկնող լուսաւորութիւնը: Արիստակէս եպիսկոպոսը, որպէս արդէն ասւած է, ոչ միայն հրաժարեց թեկնածութիւնից, որ թէն շատերը բռւռն պաշտպանում էին բայց որը կարող էր դժարութիւններ լարուցանել, այլ և իւր երեկաւ միջամտութիւնով հեռացրեց մի բան, որ սպառնում էր բարդելու Ամսի 3-ին երեկոյան կապացած համաձայնութեան հիման վերալ՝ Արիստակէս և Նրեմիա սրբազանների հեռացնելը թեկնածուների թւից պէտք է կատարէր հետեւալ ձևով. կրտսեր պատգամաւորը պէտք է միւսների թւում նաև նոցա անուաները տար, բայց նոքա իրանք անմիջապէս պէտք է հրաժարէին և տեղ բացէին միւս պալմանաւորած թեկնածուների համար. իսկ առաւօտը, ժողովից առաջ (մալիսի 5-ին) Աշրդեանի մի քանի զլխաւոր կողմնակիցները սկսեցին պնդել թէ ալն անուանների նոյն իսկ արտասանելը կը լինի արդէն խախտումն համաձայնութեան, որը իրանց կ'աղատէ իրանց թեկնածուին (Աշրդեանին) չ'առաջարկելու պարտաւորութիւնից: Ապալիսով վերջին բողբէին դժարութիւն ծագեց, որը կարող էր ոչնչացնել ձեռք բերած համաձայնութիւնը և աղալիսով խաղի վերալ դնել մի քանի օրերի հաշտեցնելու դործը: Իմանալով ալդ մասին, Արիստակէս եպիսկոպոսի նախաձեռնութեամբ, Ռուսաստանի երկու թեկնածուները իրանք պահանջեցին, որ իրանց անուաները բոլորովին չ'առաջարկեն:

Թիւրքիալից եկած հոգևորական բարձր աստիճանաւորների թւում առաջին տեղը անկասկած բռնում է Մաղաքիա եպիսկոպոս Օրմանեան: Բոլոր միւս սրբազանների մէջ, որոնք մի ընդհանուր շատ որոշ տիպար ունին, իրանց երկար միւրուքներով, խիստ բարեմալելու տեսքով և փոքր ինչ չարժածքների ծանրութիւնով—նա աչքի է ընկնում իւր արտաքինովն արդէն: Ոչ մեծ բոլով, դուրս ցցւած փորով, կոլոր դէմքով, փոքրիկ աչքերով, մի փոքր ինչ տափակ քիթով և նոսր ու կարճ միւրուքով, նա աչքի է ընկնում իւր անսովոր աշխուժութիւնովը. որ ասում են ЖИВЧЕВЪ՝ հէնց նա է. նա ոչ մի բողբէ հանգիստ չի կարող նստել, շատ խօսում է, ախորժակով և բարձր

ծիծաղում. խօսակցութեան մէջ մի անգամ, ինչպէս եղաւ, ինքն իրան անուանեց հոգեորական *fin de siècle*, և այդ մականունը նրան իսկ և իսկ սաղում է: Նորա արտաքինի տարբերութիւնը միւս լուսաւորչական եպիսկոպոսներին մէջ պատահական չէ. Օրմանեանը մանկութիւնից կաթոլիկ է եղել և կրթւել է (կարծեմ ճառ ծնւել է) Իտալիայում, ուր նա անցել է երկու համալսարանների կուրս՝ աստածաբանական և իրաւաբանական փակուղւտէտներում: Այսպիսով նա կարող է շատ կրթւած մարդ համարւել և ազատ խօսում է իտալերէն և ֆրանսերէն: Որ նա շատ խելօք է, այդ երևում է առաջին իսկ նաւածքից. ասում են որ նա աչքի ընկնող աստածաբան է. բայց հազիւ թէ սխալած լինեմ, եթէ առաջին տպաւորութիւնից եզրակացնելու լինեմ որ դործնական խելքը նրանում առաջին տեղն է բռնում: Օրմանեան եպիսկոպոսը եկաւ Էջմիածին իրրե ներկայացուցիչ Կ. Պոլսի պատրիարքի և լատուկ նպատակով աշխատել. նորա ընտրութեան համար, Ասում են թէ նա դեռ չէր համաձայնուում այդ լանձնարարութիւնը ընդունել. ասում են նաև որ լաջողութեան դէպքում նա ինքը չոյս ունի բարձրանալ Կ. Պոլսի պատրիարքական աթոռը. չը գիտեմ, բայց նորա գալը քիչ էր մնում որ խանդարէր նորանից առաջ կալացրած համաձայնութիւնը: Մաղաքիս եպիսկոպոսի դործունէութեան մէջ նոյն իսկ կողմնակի դիտողի համար նկատելի էր մի գիծ՝ նա երեւի միշտ մտածում էր նոյն իսկ մանր բաներում չը ստորացնել, այլ ընդհակառակը դեռ բարձրացնել իւր ներկայացրած թեմի նշանակութիւնը. այդ երևում է նաև ալն բանից, որ մալր-եկեղեցին հանդիսաւոր կերպով դնալու ժամանակ, ընտրութիւնների առաջին օրը, նա քիչ էր մնացել որ կաթողիկոսական տեղակալից առաջ ընկնէր. այդ երևում էր նաև պատրասէ ճաշկերութի ճառերում, որոնց մասին ներքե կը խօսեմ: Այդ կողմից և առհասարակ ամեն բանով նա ակամալ վիշեցնում էր ինձ բուն կաթոլիկին, որը կարծես ավելի պապի իշխանութեան ներկայացուցիչ էր քան հալոց լուսաւորչական պատրիարքներից մէկի. մի փոքր այդ կերպ եմ երևակայում ինձ հռոմակական պատուիրակներին առաջին տիեզերական ժողովներում, ալն զանազանութեամբ ի հարկէ, որ նոցանում *fin de siècle*-ից ոչինչ չը կար:

Սրտառդէմի պատրիարքի ներկայացուցիչ Սահակ եպիսկոպոս Խապաւեանի մասին ես մի դէպքով խօսեցի Նախորդ համակներից մէկում: Արտեղ չեմ կարող չը վշատակել Նիկումիդիայի առաջնորդ Սանփաննոս եպիսկոպոս Յովակիմեանի մասին, որ չաւտնի է իւր լուսաւոր դործունէութիւնով և որ բաւականին մեծ ժողովրդականութիւն ունի: Յաւում եմ, որ ես չը կարողացայ նորա հետ խօսել ալլապէս քան թարգմանչի բերանով, ալնպէս որ զրկւած եմ նորա մասին անմիջապէս դատելու կարելիութիւնից: Բայց և ալնպէս ալն մտքերը, որ նա չաւտնեց ինձ հետ լուսակցելու մտմանակ, բաւականին բնորոշ են: Ողջունելով լանձին իմ ուս

նա, ասում են,՝ լաւ նախագահեց և վատ չէր խօսում. բայց ճաշկերութիւն նա չամառ լուութիւն պահպանեց և չէր հրապուրում շատերի օրինակից, որոնք ճառեր էին խօսում, թէպէտ և նորան չորդորում էին խօսելու. Միւսները մասին եւ մի քանի խօսք կ'ասեմ երբ կը հաղորդեմ նոցա կենացները:

Բայց ես արդ պէտք է լետաձգեմ մինչ մի ուրիշ նամակ, որովհետեւ ներկայ թղթակցութիւնը առանց աչն էլ աւելի մեծ է քան թող է տալիս լրագրի ծաւալը:

**Ջմիածին, Ծ-ն մայիսի երեկոյեան
(շարունակութիւն),**

Շարունակում եմ վաճի սեղանատանը կապացած ճաշկերութիւն նկարագրութիւնը. Նախագահող Նրեմիա սրբազանի կողմից թագաւոր-կապեր կենաց առաջարկած կենացին, որ ծածկեց աւուրածները և սկեցցեցների բացականութիւններով, զաղտնի խորհրդական Պրիբիլ պատասխանեց կարճ ճառով, որով նա, խոստովանելով աչն օրինակելի կարգը և գիտակցական վերաբերմունքը, որոնցով կատարեցին ընտրութիւնները, առաջարկեց խմել Հալաստանեայց եկեղեցու կենացը: Այդ խօսքերը ողջունեցին մեծ ուրախութիւնով բոլոր ներկայ եղողների կողմից և նոյն բացականութիւններով, որպէս նախընթացը:

Ն. Ի. Պրիբիլի արդ ճառը, որ անմիջապէս թարգմանեց սինոդով ծառայող առանձին լանձնարարութիւնների պաշտօնեալ պ. Մելիք-Աղամանը, միակ ճառն էր որ խօսեց ոչ-հալեքէն լեզուով: Իմ բաղդից պ. Մելիք-Աղամանը իմ հարեանն էր սեղանին և անսովոր ճարպկութեամբ և արագութեամբ էր թարգմանում ինձ ամեն ինչ որ խօսւում էր, որի համար և չափեցում եմ իմ անկեղծ շնորհակալիքը. երբէմն ճան եպիսկոպոս Օրմանեանը հաղորդում էր ինձ առաջարկած կենացների խմատը, Դորա շնորհիւ ես կարելիութիւն ունեցալ արդտեղ և եթ կարճառօտ գրել մի կտոր թղթի վերայ բոլոր ճառերը (բացի առաջին չորսը, որ ես վշտութեամբ եմ գրել), աչնպէս որ նոցա բովանդակութեան հետ կարող եմ ընթերցողներին ծանօթացնել:

Որովհետեւ ներկայ եղողների մօտ կէսը եկած էին Թիւրքիայից, նախագծած ծրագրով Նրեմիա եպիսկոպոսը պէտք է առաջարկէր ճան Սուլթանի կենացը, և սպասում էին որ արդ կենացին կը պատասխանի և պիտկ. Օրմանեան, որպէս ներկայացուցիչ Կ. Պոլսի թեմի. Բայց վերջինս իւր վերալ վերցրեց ճան արդ կենացը արտասանելը. Նորա ոչ մեծ ճառի բովանդակութիւնը մօտաւորապէս հետեւեալն էր. «Մենք, Թիւրքիայի հալեքի ներկայացուցիչներս, սրտանց միացանք աչն կենացին, որ առաջարկեց ուսաց կաթին. թող ուրեմն և մեր հալ եղբայրները նոյնքան սրտանց միանան մեզ հետ և խմեն Նորին Մեծութիւն Սուլթանի

նով կը պահպանենք մեր ժողովուրդը, լեզուն և հաւատը: Այդ ճառը մեծ հաւանութիւն գտաւ, և ուր մէկը առաջարկեց Ստեփանոս եպիսկոպոսի կենացը: Յետոյ երգեցիկ խումբը երգեց մաղթանք՝ «Լսիր, Տէր մեր»...

Դորանից լսող խօսեց Շամախու առաջնորդ Մեսրոպ արքեպիսկոպոս (Սմբատեան) մօտաւորապէս հետեւեալը. «Այն ընդհանուր ցնծութեան մէջ, որ տեսնում ենք, արտապատում է Աստուծու ողորմածութիւնը. ալս ընդհանուր բերկրանքի միջոցով Նա տանում է մեզ դէպի լուսը և ճշմարտութիւնը: Նաև ալս երջանիկ օրը, շնորհիւ այն խաղաղութեան և հանգստութեան, որոնցով մենք օգտւում ենք թաղաւոր-կայսեր հովանաւորութեան ներքոյ, մտաբերենք որ նորա շնորհիւ է որ մենք կարողացանք ալսօր միաձայն, մի սրտով թեկնածու առաջարկել այն իսկական մարտուն, որ մեզնից պահանջում էր ազգը: Աստուած մեզ ցոյց տւեց այդ ճանապարհը, և նոյն ճանապարհը մեզ ցոյց տւեց ժողովուրդը, որ դորա համար ուղարկեց իւր ներկայացուցիչներին. բաւց նորանից օգտել կարողացանք մենք միայն շնորհիւ թաղաւոր կայսեր բարձր ողորմածութեան, և անմիջապէս նորա իշխանութիւնների օգնութեամբ»: Այդ պատճառով նա առաջարկեց Կովկասի քաղաքացիական կառավարչապետ գեներալ-ադյուտանտ Շերեմետևի կենացը:

Ալս կենացից լսող, որ նոյնպէս շատ համակրութեամբ ընդունեց, խումբը երգեց ապաւէս կոչւած «Երգերումի մարշ», որը լիբիկական ձևով երգում է հալընիքը, իսկ երաժշտական կողմից նշանաւոր է իւր սքանչելի եղանակով:

Յաջորդ ճառախօսը հանդիսացաւ Բեսարարիպի աշխարհական պատգամաւոր երգեալ փաստարան Մամիկոնեան. «ալսօր մենք ընտրեցինք կաթողիկոսին. բաւց ինչ է նա և ինչ պէտք է լինի ամենայն հալոց կաթողիկոսը»: ալսպէս սկսեց նա իւր ճառը և լսող մի քանի մտքեր լալեցելով կաթողիկոսի բարձր նշանակութեան մասին, վերջացրեց նրանով, որ բոլորը, ինչ կարելի է կաթողիկոսի համար ցանկանալ, միաւորւում է մի միակ անձի մէջ որ ալսօր առաջւեց երկնքից. ալս պատճառով նա առաջարկեց արքեպիսկոպոս Խրիմեանի, որպէս նաև եպիսկոպոս Խզմիր-լեանի կենացը և կաթողիկոսական գահի նշանակութեան համար:

Ամերիկայի հալերի պատգամաւոր Սերաֆեան լալեցեց, որ ներկայ լինելով ընտրութիւններին, նա վկայ էր նոցա տրւած ամենակատարեալ ազատութեան, որից աւելին Ամերիկայում իսկ չէր կարելի տեսնել. աղալիսի վտառութիւն դէպի հալերը Ռուսիայի բարձրագոյն իշխանութեան կողմից նա համարում է հետեւեալ հալոց ազգի զաւակներին շատերի փառաւոր դործունէութեան, որոնք ծառայութիւններ են մատուցել ռուսաց կայսրին պատերազմական և այլ աստարեղներում. դորա համար նա լուս է լալեցում որ և ասպադարւմ հալերը նոյն անձնւորութիւնով և եռանդով կը վալլեն: Այդ ճառը մեծ ընդունելութիւն գտաւ:

Խաչատուր վարդապետ Ասրապետեան, պարսկա-հնդկական թեմի հոգևորական ներկայացուցիչը և ներկաների մէջ միակ պարսկատանցին, մի քանի խօսք ասեց նախընթաց ճառը ընդարձակելով, առաջարկեց պարսից շահի կենացը:

Թիֆլիսի աշխարհական պատգամաւոր Գ. Արծրունի առաջարկեց տեղակալի կենացը, որը ալեքան լաւ ընդունեց բոլոր ժողովականներին և ալեքան անաչառ տարաւ դործը:

Արիստակէս և պիոկոպոս Աղբակեան ասաց, թէ խորը զգալով ալսօրալ հանդէսը, նա երևի նոյն զգացմունքով է լուզւած, որպէս ամենքը, ալն է՝ դիտակցութիւնով թէ հասած լաջող բաղդաւոր հետեանքը ալն խաղաղութեան և հանդստութեան պոռուղն է, որով կատարեցին ընտրութիւնները: Բայց ալ՝ ընդհանուր դործունէութեան և ամենքի ընդհանուր տրամադրութեան արդիւնքն է, և դորա համար նա խմում է բոլոր մասնակիցներին կենացը:

Նորանից լեռող խօսեց պարսկա-հնդկական թեմի աշխարհական պատգամաւոր Համբարձում Առաքելեան: Բայց նախ քան հաղորդեմ նորա ճառը, ևս պէտք է մի փոքր ընդմիջում անեմ և լրացնեմ մա. վիսի 4-ի ընտրողական ժողովի պատմութիւնը, լիւրով մի միջադէպը, որ ևս բաց եմ թողել իմ նախորդ նամակներում, և որը մի փոքր լոյս է դրում հետեւեալի վերայ:

Ընդհանուրի լրագորութեամբ առաջարկելով ժողովում առաջուց որոշած չորս թեկնածոներին կաթողիկոսական դահլի համար, պ. Առաքելեանը իւր ճառում ամենից շատ կանգ առաւ. արքեպիսկոպոս Խրիմեանի արժանաւորութիւնների վերայ, որոնց մէջ նա առանձին կերպով շնչեց նորան բնորոշող օրինականութեան զգացմունքը և շնորհքը՝ տալ կալսեր որ ինչ կարելին է, Աստուծոն—որ ինչ ասուածալին է: Երբ պրոկուրորը կարգաց նիստի արձանագրութիւնը ալդ ճառի կարճ ամփոփումով, պատգամաւոր պ. Ա. Յովհաննիսեան խնդրեց արձանագրութեան մէջ մտցնել մի լրացումն, թէ նոյն լատիութիւններով օժտւած ևն առհասարակ բոլոր հալոց բարձր հոգևորականները, Նոյն հալեացքը լալոնեց և Գ. Արծրունին, որը նկատեց թէ մի սրբազանին տւած գովասանքը մի որ և իցէ զգացմունքի համար ամենին չի խանդարում որ միւսներն էլ նոյնն ունենան: Նոյա ալդ լատարարութիւնների պատճառով լրացումը մտցրեց ժողովի արձանագրութեան մէջ:

Այժմ պ. Առաքելեանը լիւնցնելով որ եկեղեցում նորա առաջարկած չորս թեկնածոների ցանկը համագումար ժողովում միաձայն ընդունեց, լատարարեց որ ալդ նրան մի փոքր իրաւունք է տալիս կզրակացնելու, թէ ժողովը համերաշխ է նորա արտասանած ճառի հետ, որ նա ալդ ճառում մանաւանդ շնչում էր ալն բանի վերայ որ արքեպիսկոպոս Խրիմեանը հանդիսանում է որպէս օրինականութեան երկրպագու, որ ալդ նո-

րա լատկութիւնը նորան մանաւանդ թանկ է դարձնում հպերի աչքում և որ նոքա ամենքը ալդ բանում ուզում են հետեւել նորա օրինակին, օտար մնալով բոլոր ալ ձգտումներին, քան ինչ որ խիստ օրինականութիւնն է պահանջում Այդ հիման վերալ նա առաջարկում է խմել մարմնաւոր իշխանութեան ներկաւացուցիլ, գաղտնի խորհրդական Պրիւրիկ կենացը:

Շուշալ աշխարհական պատգամաւորը, երդւալ հաւատարմատար Աթաբէգեան, առաջարկեց սինոդի պրոկուրոր Խ. Խ. Կանչելիի կենացը:

Ռոգոստոյի աշխարհական պատգամաւոր զոքտոր Նեւրոզեան՝ «Մենք այստեղ եկեղեցական հանդէս ենք տօնում, բայց եկեղեցին կարող է պահպանել գիտութիւն և լուսաւորութիւն ծաւալելով. լուսաւորութեան բարերարների կենացը»:

Ամերիկական պատգամաւոր Սերաֆեան (երկրորդ անգամ)՝ անոցա կենացը, որոնք ամենից առաջ կուշելով ճշմարտութեան համար, բացարձակօրէն հանդէս եկան որպէս նորա պաշտպանո:

Սեբաստիակի աշխարհական պատգամաւոր Կիւլպենկեան առաջարկեց Էջմիածնի միաբանութեան կենացը և մանաւանդ Էջմիածնի ձեմարանի տեսուչ Արիստակէս եպիսկոպոս Սեղրակեանի կենացը:

Առհասարակ բոլոր ճառերը ողջունւում էին հաւանութեան արտալատութիւններով և մանաւանդ վերջին երեքը, վերջինից փոռ մէկը բացականչեց՝ հետտօրի կենացը:

Հմալեակ եպիսկոպոս Դիմաքսեան միերկրորդ ճառ խօսեց, առաջարկելով Նրուսաղէմի կենացը, որի ներկաւացուցիլ Սահակ եպ. Խապալեան այստեղ ներկալ է. Նրուսաղէմում կենում է այժմ Խրիմեան Հալիկը, չրջապառած տեղական պատրիարքի և նորա տեղապահ Նրեմիակի հովանաւորութիւնով, որոնք խնամքով պահպանում են մեր ընտրեալին:

Սահակ եպիսկ. Խապալեան՝ «Սրբազան Էջմիածինը գտնւում է Կովկասում և Կովկասի հպերը դորա շնորհիւ ապրում են նորանից բղիտղ զլարթութեան մէջ. իսկ մենք գտնւում ենք հեռու, նորան չենք տեսնում, թէ և ճանաչում ենք և ձեռնից պակաս չենք սիրում նորան. բայց մեղ մօտեցնել կարող են միայն փոխադարձ լարաբերութիւնները. թէ և ես անձամբ չատ ուրախացած եմ արտասանւած կենացով և չեմ կարող երևակայել ինձ պատրիարքի ուրախութիւնը, երբ նա ալդ մասին կ'իմանալ, բայց պէտք է լիջնենամ, որ Էջմիածնի հետ երեք միլիոն տաճկահպերին միացնող օղակը միմիայն Կ. Պոլսի պատրիարքն է. և ալդ պատճառով առաջարկում եմ նորա կենացը»:

Այս ճառը երևում է որչառլա տպաւորութիւն արալ, բայց համակրութեան քիչ արտալատութիւն առաջացրեց. հաւանութեան սովորական Նշաններ գրեթէ չեղան:

Եպիսկոպոս Օրմանեան. «Պատրիարք Ալեքեանի անունից շնորհակալ եմ առաջարկւած կենացի համար. Ոչ միայն խօսքով, ալ և

գործով ցուց տւեց նա իւր պատրաստականութիւնը ձեռն հետ միանալու իբրեւ ապացոյց կարող է ծառայել երկու պատրիարքական պատգամաւորները և շատ հոգեւորական ու աշխարհական ներկայացուցիչների ներկայութիւնը, որ շատ ժամանակ է ինչ չի պատահել։ Առաջ ուղարկուած էին Էջմիածին միայն երկու ներկայացուցիչներ բոլոր տաճկահայերի ձայներով։ Այժմ ալդ սխտեմը փոխւել է, որ աշնքան էլ հեշտ չէր, և եթէ մինք ամենքս ալտեղ եղբայրական ճաշ ենք վարկում և նոյնպէս հոգեւոր ճաշ, դորա համար մինք ամենից առաջ պարտական ենք Աշրգեանի աշխատանքներին։ Եւ ալդ մօտիկուց գիտեմ։ Տէրն ինքը պահպանէ մեզ մշտական միութեան և եղբայրական սիրտ։ մէջ։ Ալդ կենացը ընդունեց հաւանութեան նշաններով։

Ձմիւռնիսլի աշխարհական պատգամաւոր Բաբազեան, որ Թիւրքիայից եկած պատգամաւորների մէջ աչքի ընկնողներից մէկն է իւր ուսումով, խելքով և ազդեցութիւնով, մի քանի խօսք ասաց ալսօրապէս ժողովի նշանակութեան մասին և իրար լիչելու անհրաժեշտութեան մասին, և վերջացրեց սրանով որ տաճկահայ պատգամաւորները «ալտեղ գտան իսկական հիւրասիրութիւն, որին վաղուց ծարաւել էին», և ալդ պատճառով շնորհակալութիւն լալտեց նոցա ընդունողներին, մանաւանդ Թիֆլիսցիներին, որոնք իրանց դիմաւորելովը առաջինները իսկական եղբայրսիրութիւն ցուց տւին։

Համբարձում Առաքելեան, մի անգամ եւ վերկենալով, մի քանի խօսք ասաց իբր պատասխան եպիսկոպոս Օրմանեանին, ցուց տալով որ Թիւրքիայում ընտրած բոլոր պատգամաւորները չեն եկել, նա ալդ առիթով ցաւակցութիւն լալտեց, ցանկալով որ ապագայ ժողովը աւելի լիակատար լինի, և առաջարկեց Թիւրքիայի բոլոր եղբայրների կենացը։

Յետոյ պ. Առաքելեանը հրաւիրեց բոլոր ներկայ եղողներին ճաշից լետոյ հաւաքել իւր մի քանի ուրիշների հետ միասին բռնած ընակարանը՝ արքեպիսկոպոս Խրիմեանին լղելու հաւաքիրը խմբագրելու համար։ Ալդ ժամանակ եպ. Օրմանեան առաջարկեց մալրաքաղաքի պատգամաւորին (Նիւմիւլիկեանին) շնորհակալութիւն լալտենլ Թիւրքիահայերի անունից, բալց նա ուշադրութիւն չի դարձնում։

Վերջապէս նախագահող Նրեմիա եպիսկոպոսը արտասանեց վերջնական ճառը՝ «Այս սեղանին մենք խմեցինք հալոց ազգի և եկեղեցու կենացը, մնում է չը մոռանալ անխախտ սուրբ Էջմիածինը»։ Ներկայ եղողները վերկացան (կեցցէ)՝ ներքի և «ուրա» ներքի բացականչութիւններով, որից լետոյ Էջմիածնի միաբանութեան աւագագոյն վարդապետը փոքրիկ աղօթք ասաց, և ամենքը սկսեցին դուրս գալ։

Ճաշկերպութի ամբողջ ընթացքում սեղանատան պատուհանների մօտ խռնած էր ժողովււրդը, աշխատելով տեսնել և լսել թէ ինչ է կատար-

տամ: Ալթմ երբ պատգամաւորները դուրս եկան վանքի դաւիթը, յոգովուրդը շրջապատեց նոցա աղաղակներով և խակական ուղացիաներ արաւ Գ. Խ. Պրիբիլին, Արխտակէս եպիսկոպոսին և շատ ուրիշներին. երբ դուրս եկաւ Գ. Արծրունին, նորան մինչ ելքի դուռը ձեռքերի վերալ տարան:

Դորանից առաջ լուսանկարիչը հանեց սեղանատնից դուրս եկողներին մի խումբ:

Երեկոյեան պէտք է ճրագալուս լինէր, և ցնծութիւնը երկար տևեց. բաց ես արդէն վկայ չէի քեռոյ եղածին, որովհետեւ ԼՂմիածնից դուրս գնացի նոյն երեկոյեան. միայն ճանապարհից ես տեսաւ վանքի մայր-եկեղեցու զմբէթի ծալրին վառուղ բոցը, որը ճրագալուսի կոնարոնն էր կազմում ¹⁾:

Իւ. Մ.

¹⁾ „Кавказъ“ (Վաւկազ) 1892 թ. №№ 121, 122, 123, 125.